

TURKIY QAVMLARNING MUSHTARAK ORZUSI, BUGUNGI AMALIY TASHABBUSLAR.

Muhriddin Rahmatulla o'g'li Toshpo'latov

Termiz davlat universiteti magistranti

m_toshpulatov2023@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7689292>

Annotasiya. Ushbu maqolada turkiy dunyo, xususan o'zbek adiblarining mushtarak orzu - istaklari, turkiy xalqlar yozma manbalarida aks etgan umumruh mohiyati va adabiy ehtiyojning bugungi kundagi ahamiyati xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: "Kultegin", tarixiy ehtiyoj, badiiy qiymat, jadidlar, turkiy birlik g'oyasi.

ОБЩАЯ МЕЧТА ТЮРКСКИХ ПЛЕМЕН, СЕГОДНЯШНИЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ НАЧИНАНИЯ.

Аннотация. В этой статье рассматриваются общие пожелания тюркского мира, в частности узбекских писателей, общая сущность, отраженная в письменных источниках тюркских народов, и значение литературной потребности в наши дни.

Ключевые слова: "Култегин", историческая необходимость, художественная ценность, джадиды, идея тюркского единства.

THE COMMON DREAM OF TURKIC PEOPLES, TODAY'S PRACTICAL INITIATIVES.

Abstract. This article discusses the common aspirations of the Turkic world, especially the Uzbek writers, the essence of the common spirit reflected in the written sources of the Turkic peoples, and the significance of the literary need today.

Key words: "Kultegin", historical necessity, artistic value, modernity, the idea of Turkish unity.

KIRISH

Dunyo tamadduni, ilm-fani, xususan, badiiy tafakkurining so'nggi yetti ming yillik tarixi rivojini turkiy qavmlar, elatlar va xalqlarning so'z san'ati, og'zaki va yozma ijodi namunalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Insoniyat tarixi taraqqiyotida qadimgi turkiylarning muhim o'rin tutganliklari, jahon tsivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganliklari tarixshunoslar tomonidan e'tirof etilgan.

Eramizdan avvalgi asrlarda sak, massaget qabilalari Turon zaminda yashagan bo'lsalar, VI asr oxirlarida turk hoqonligi chegaralari Vizantiya, Eron, Hindiston va Xitoygacha borib yetgan. Bu hududlarda yashagan turkiy xalqlar qadimdan o'zining tarixi, madaniyati, tili, yozuvi, san'ati va adabiyotiga ega bo'lganlar. Turkiy qavmga mansub xalqlarning tarixiy ildizlari bir, tili, dini, urf-odat va an'analari, qadriyatlarini mushtarak bo'lib, davrlar o'tishi bilan ayrim o'ziga xosliklar paydo bo'lgan. Qadimdan yonma-yon yashagan turkiy xalqlarning adabiyoti ham o'zaro ta'sir va adabiy aloqalar natijasida taraqqiy etgan.

Turkiy qavmga mansub ayrim xalqlar milliy o'ziga xos xususiyatlar bilan rivojlanishi asnosida boshqa turkiy xalqlar bilan ham o'zaro aloqa va munosabatda bo'lgan hamda adabiyotlarining rivojida bir-birini boyitgan. Ta'bir joiz bo'lsa, dunyo adabiyoti turkiy xalqlar adabiyotisiz bir qadar qashshoq bo'lib qoladi. "Kultegin", "Tunyuyuq", "Bilga xoqon" tarixiy bitiklari, Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit-turk" (asarda turkiy xalqlarga mansub eng qadimgi

to'rtliklar berilgan), Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul haqoyiq" asarlarida aks etgan turkcha tafakkurning muhtasham badiiy namunalari fikrimizni dalillaydi. *Kishiga to'sulg'u kerak bu tirig, // Tirik tutsa otin, ko'pursa erig¹ [1:338] (Tirik (jon) odamlarga foyda keltirishi kerak, (Toki) otini tirik tutsinlar, kishilar ulug'lasinlar)* – misralarida she'riy san'at taomillari, she'r texnikasidan tashqari, ma'noning falsafiy-didaktik qimmatini yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday xulosalarning bari, albatta, mustaqillik tufayli. Mustaqilligimiz sharofati bilan xalq va vatan tarixi, adabiy, ilmiy va madaniy merosning qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan ildizlarini chuqur va xolisona o'rganish imkoniyatlari maydonga keldi. Shuning natijasida turkiy xalqlarning qadimgi davrlarda yaratgan adabiy-badiiy yodgorliklarini izlash, ularning namunalari aniqlash, tahlil va talqin qilish yanada oldinga siljimoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, turkiy xalqlarning qadimgi tarixi va madaniyati jahon turkiyshunos olimlarini anchadan beri qiziqtirib kelgan. Bu sohada turli tillarda qator tadqiqotlar amalga oshirilgan, mavjud bo'lgan, aniqlangan yodgorliklar nashr ettirilgan, tarjima ham qilingan. Va shu orqali keng jamoatchilikka yoyilgan. Shuning bilan bir qatorda turkiy xalqlar og'zaki ijodining go'zal namunalari bo'lgan rivoyat, afsona, doston va boshqa janrlardagi asarlari ham umumlashtirishni taqozo etadi.

Turkiy zamindagi adabiyot — xalqning orzu-umidlari, intilishlari – badiiy-estetik ideallarini ifodalovchi vosita sifatida maydonga kelgan. Bu adabiyot har xil adabiy tur va janrlarda taraqqiy topib bordi. She'riy va nasriy asarlar adabiyotning asosiy ko'rinishini tashkil etadi.

Shunisi ham borki, turkiy xalqlarning qadimiy tarixiy va adabiy yodnomalarining ko'p qismi saqlanib qolmagan bo'lsa-da, ularning ayrimlari yunon, xitoy, arab, fors, german, rus, slavyan xalqlari tillarida bitilgan tarixiy-adabiy yodgorliklarda o'ziga xos tarzda ifodalangan holda saqlangan. Bularning hammasini o'rganish, tartibga solish, ma'lum bir xulosalarga kelish esa nihoyatda ko'p mehnat va uzluksiz izlanishlarni talab etadi. Sababi turkiy dunyoda noyob va durdona asarlar, manbalar shu qadar ko'p yaratilgan-ki, bu oldimizda turgan vazifani yanada murakkablashtiradi.

Jaloliddin Rumiydan Nasimiygacha, Ahmad Yassaviydan Tavfiq Fikratgacha, Navoiydan Musa Jalilgacha, Nizomiy Ganjaviydan O'ljas Sulaymonovgacha, Yunus Emrodan Chingiz Aytmatovgacha, Fuzuliydan Maxtumquligacha, Mulla Panoh Voqifdan O'rxan Pamuqgacha, Abaydan Abrurahim O'tkirgacha, Ogahiydan Nozim Hikmatgacha, Cho'lpondan Rauf Parfigacha bo'lgan qamrovdagi turli davrlarda yaratilgan bemisl adabiy meros har qanday zamon-u makon badiiy mezonlariga dosh bera oladigan durdona asarlar hisoblanadi.

O'rta asrlar turkiy dunyo adabiyoti mumtoz so'z san'ati o'laroq zamonaviy adabiyotning poydevori sanaladikim, XIX-XX asrlarda yashab ijod qilgan turkiy qavmlar adiblari zehniyatida ham tarixiy, ham yangi birlik, erk g'oyalari mushtarakligiga intilish mavjud. Xususan, Samad Vurg'un, Nozim Hikmat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdurauf Fitrat, Abdulla Oripov, Shukur Xolmirzayev, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron, Yofas Alpin kabi adiblar ijodining bosh g'oyalari ma'rifat, umuminsoniy sha'n, birdamlik, milliy ozodlik harakati barobarida qadimiy Turon hududlarida joylashgan Turkiston xalqlarini birlashtirish,

¹ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Саодатга йўлловчи билим), транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи К.Каримов. Тошкент, Фан, 1971

mustamlakalikdan ozod qilish mavzuidagi yuksak badiiy bo'yoqlar ila yaratilgan asarlarida namoyon bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

E'tibor qaratish joizki, XX asrning birinchi choragida ona Turkiston yerlarida jadidchilik harkatining (bu harakat ikki bosqichda: 1) millatni ma'rifatga chorlash; 2) "1-bosqich" "fon"ida milliy mustaqillik harakatiga o'tish) keng yoyilishi, faqatgina nazariya bilan emas, balki umumharakat, ijtimoiy-siyosiy tashabbuslar, yangilanishlar, amaliy ta'sir o'tkazish instrumentlari bilan sodir bo'ldi. Shu asnoda yangi milliy tafakkur, ma'rifatparvar millat g'oyasi shakllantirildi. Bu yo'lda jadidlar badiiy ta'sir vositalaridan keng foydalandi.

Jadidchilik harakati va uning negizidagi adabiy faoliyat haqida turkshunos, jadidshunos olim, professor Begali Qosimovning quyidagi fikrlari muhim: "Jadidlarimiz siyosiy ishlar – haq-huquq, milliy davlat, hokimiyat masalalari bilan muntazam shug'ullandilar. Ayni paytda, maktab-maorif isloh qilina boshladi. Milliy matbuot yo'lga qo'yildi. Teatr paydo bo'ldi. Yangi adabiyot shakllandi, bir so'z bilan aytganda, yangi tafakkur maydonga keldi. Bu millatning o'zligini anglash va mustaqillik mafkurasi edi²". Ayni shu davrga kelib, milliy ozodlik yo'lidagi yalpi harakatni, kurashni ko'rishimiz mumkin. Bu kurash ruhi, ayniqsa, she'riyat orqali sizdirildi.

Xususan, Fitrat "O'g'ut" she'rida millatdoshlariga qarata: *Turma – yugur, tinma – tirish, bukilma – yuksal, // Hurkma – kurash, qo'rqma – yopish, yo'rilma (o'tirma) – qo'zg'al³ – deya da'vat etsa, Cho'lpon "Ko'ngil" she'rida istibdod va bosmachilarga qarshi: Kishan kiyma, // Bo'yin egma, // Ki sen ham hur tug'ilg'onsen!⁴ – deb hayqiradi.*

Cho'lpon milliy ozodlik yo'lida yalpi harakat qilish lozimligini, bunda barcha turkiylar yakdil bo'lishi kerakligini uqdirishga harakat qilgan. Cho'lponning matbuotda ilk chop etilgan asari – "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914-yil 18-aprel 3-sonida bosilgan "Turkistonli qardoshlarimizga" she'ri mana bu band bilan boshlanadi: *Ilmu ma'rifat ham hunardan qoldi mahrum bizni xalq, // Ma'rifatsizlik balosiga yo'liqqan bizni xalq.*⁵ Millat tushunchasini ifodalovchi "bizni xalq" – Turkiston xalqidir. She'r sarlavhasida murojaat "Turkistonli qardoshlar"ga qaratilganligi ham bunga aniq ishora qiladi.

Cho'lpon muxtoriyatchilik harakatida faol qatnashgan, hammaslamlari bilan Turkistonning turli shaharlariga borib targ'ibot ishlari bilan shug'ullangan. 1917-yil avgustida Qofqoziya turklari bilan aloqa bog'lash uchun yuborilgan delegatsiya tarkibida ham bo'lgan.⁶ Bu haqida "Hurriyat" gazetasining 1917-yil 15-avgust 30-sonida e'lon qilingan "Qofqoziyaga ketgan Farg'ona hay'atindan" nomli ochiq xatda safar yo'nalishi va maqsadi borasidagi fikrlarda aytib o'tiladi. Cho'lponning inqilobgacha yozgan asarlarida turkchilik g'oyasi ochiq-oshkor ifodalanmagan bo'lsa, endi bu g'oya maqsadga yetishishning birlamchi shartlaridan biri sifatida talqin etiladi: "Bunday bir zamonda so'ngisidan qutulish uchun har tarafda tarqalg'on turklarning, Turon bolalarining birlashmamlari lozim". Albatta, turkchilik g'oyalarining bu qadar aktuallashuvi zamon talabi bilan yuzaga keladi: jadidchilar Rossiya imperiyasi tarkibidagi turkiy xalqlarning birlikda

² Begali Qosimov. Milliy uyg'oniш: jasorat, ma'rifat, fidoiilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022. 4-5-6.

³ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 5 жилдлик. 1-жилд. (Нашрга тайёрловчи: проф. Х.Болтабоев.) – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

⁴ Чўлпон. Яна олдим созимни. – Toshkent: Адабиёт ва санъат, 1991.

⁵ Cho'lpon. Asarlar: Uch jildlik. J.1. She'rlar. Dramalar. Tarjima. – Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. – 448 b.

⁶ Quronov D. Jadidlar. Abdulhamid Cho'lpon. – Toshkent.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 160 b.

mustaqillik uchun harakat boshlashi qarshi tomon shashtini susaytirishini yaxshi bilganlar. Shuning in'ikosi o'laroq Cho'lpon 1917-yil 29-avgustda "Hurriyat" gazetasi 34-sonida "Qofqosyo turklarina" atalgan "Turk salomi" she'rini e'lon qiladi. Shoir unda turkiylikka urg'u berib, "turk avlodi"ning o'tmishi va bugungi holini bayon etadi: *Bir zamonlar turk avlodi hokim edi dunyoga, // Endi mahkum bo'ldi boshqalarga, bu nega?* Cho'lponning birgina mazkur she'rida emas, aksincha, butun ijodida erk va ozodlik nafasi ufurib turar edi.

Turk adibi Tavfiq Fikrat "Anato'lu" she'rida: *Anato'lu asil eski vatandir, // Onamizning quchog'idir u ellar*, yoki "Millat qo'shig'i" manzumasida: *Birlikda topaylik dardga biror chora, // Joni bir, qoni bir, shoni bir birodarlar – biz⁷* – deya ozodlik va erk g'oyasini tarannum etadi.

Turk dunyosi mamlakatlari, xalqlari, elatlari turli davrlar bo'hronlari silsilasida, ijtimoiy-siyosiy, fikriy-g'oyaviy, iqtisodiy-madaniy, geosiyosiy-hududiy bo'linishlar, parokandaliklar tufayli tanazzulga yuz tutdi. Buning sabablari, birlashish orzusi, hurriyat tarannumi, kuch-qudrat ehtiyoji qalamga olinarkan, turkiy millatlar ongu shuurida isloh qilinishi zarur bo'lgan kurashchanlik ruhi, keyingi davr she'ryaitida go'zal she'riy ramzlar, tashbihlar, timsollar (simvolizm janrida) millat ongiga sizdirib borildi. Cho'lpon Ergash, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon kabi shoirlar she'rlarida, Chingiz Aytmatov, Shukur Xolmirzayev, O'ljas Sulaymonov kabi adiblarning nasriy asarlarida bu ramzlar bo'rtib chiqadi.

XULOSA

Bugungi kunda turkiy dunyo oydinlarining asriy mushtarak orzulari ushalmoqda. Turkiy davlatlar hamkorlik kengashining sammiti har yili o'tkazilmoqda. 2019 yil 15 oktyabr kuni mazkur kengashning Bokuda bo'lib o'tgan yettinchi sammitida O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashkilotga a'zo davlatlar adabiyotining eng sara namunalaridan iborat "Turkiy adabiyot durdonalari" nomli 100 jildlik kitoblar to'plamini har bir mamlakatning ona tilida chop etish tashabbusini ilgari surgan edi. Ushbu muhtasham kitoblar jamlanmasi 2022 yilning noyabr oyida Samarqand shahri mezbonlik qilgan navbatdagi sammit rafasida nashrdan chiqdi va mehmon qardosh davlatlar vakillariga taqdim etildi (Bu haqida qarang⁸).

Jamlanmaga umumturkiy adabiyotning eng sara namunalari, o'zbek, qoraqalpoq, turk, ozarbayjon, qozoq, qirg'iz, turkman va venger adabiyotining XI-XXI asrlarga mansub 629 nafar atoqli shoir, adib va mutafakkirlarining asarlari kiritilgan. Ushbu tashabbus turkiy dunyo adabiy aloqalarini yanada mustahkamlash yo'lidagi muhim qadamlardan biri.

REFERENCES

1. Юсуф Хос Ҳожиб. Кутадғу билиг (Саодатга йўлловчи билим), транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи К.Каримов. Тошкент, Фан, 1971
2. Бегали Қосимов. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2022. 4-5-б.
3. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 5 жилдлик. 1-жилд. (Нашрга тайёрловчи: проф. Ҳ.Болтабоев.) – Тошкент: Маънавият, 2000

⁷ <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/turk-sheriyati/rizo-tavfiq/>

⁸ https://uza.uz/uz/posts/turkiy-adabiyot-durdonalari_425404

4. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991
5. Cho‘lpon. Asarlar: Uch jildlik. J.1. She‘rlar. Dramalar. Tarjima. – Toshkent.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1994
6. Quronov D. Jadidlar. Abdulhamid Cho‘lpon. – Toshkent.: Yoshlar nashriyot uyi, 2022
7. <https://ziyouz.uz/jahon-sheriyati/turk-sheriyati/rizo-tavfiq/>
8. https://uza.uz/uz/posts/turkiy-adabiyot-durdonalari_425404